

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08
УДК 347.9:346(477)

В. М. Васильєв,

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8619-6408>, e-mail: vasvolmik@i.ua

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ОКРЕМА ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

У статті зазначено, що, незважаючи на очевидну необхідність залучення спеціальних знань до цивільного та господарського процесуального доказування, цей процес просувається досить повільно, оскільки сучасна практика застосування спеціальних знань постійно виявляє прогалини та колізії у процесуальних нормах. Визначаючи судову експертизу як окрему форму застосування спеціальних знань, у статті акцентовано на тлумаченні науковців самого поняття «спеціальні знання». Зауважено, що окремою процесуальною формою застосування спеціальних знань є результати судових експертиз, тобто для проведення судової експертизи необхідним є залучення фахівця, якому, згідно з чинним законодавством, обов'язково потрібно мати спеціальні знання. Наведено ознаки, які відрізняють судову експертизу від експертиз, які здійснюються в інших галузях людської діяльності, та визначено, що розмежування між перевіркою й оцінкою доказів слід здійснювати за окремими критеріями, наведено їхню характеристику.

Ключові слова: судова експертиза, спеціальні знання, цивільне провадження, господарське провадження, процесуальна форма.

Постановка наукової проблеми. У сучасному світі прискорення наукового прогресу викликає досить глибокі зміни у «взаєминах» науки та суспільства. Зважаючи на те, що головною метою науки слід визначити служіння суспільству у межах тих потреб, які виникають у суспільства на певному етапі його розвитку. Наведене можна також простежити й у питаннях експертного забезпечення правосуддя в Україні. Зауважимо, що тривалий час природні, технічні та гуманітарні знання, що в юридичній літературі належать до спеціальних знань, застосовували в цивільному та господарському провадженні для збирання, формування та дослідження доказів судом. Крім того, роль спеціальних знань у сучасних соціально-

економічних умовах поступово зростає як у цивільному, так і в господарському процесі. Це зумовлено, з одного боку, необхідністю надання процесу доказування об'єктивності, забезпечення захисту майнових і немайнових прав і законних інтересів кожної людини, з іншого боку — можливістю для учасників судового провадження використовувати під час доказування найновітніші досягнення сучасної науки як результат інтегрування й диференціювання наукового знання.

Незважаючи на очевидну необхідність залучення спеціальних знань до цивільного та господарського процесуального доказування, цей процес просувається досить повільно. Найімовірніше, сучасна практика застосування спеціальних знань постійно виявляє прогалини й колізії в нормах, що регламентують не тільки організаційні аспекти залучення фахівців, а й процесуальні питання цивільного або господарського провадження загалом.

Зважаючи на окреслене, актуальність цього дослідження не викликає сумнівів, оскільки обумовлена необхідністю розв'язання низки теоретичних і прикладних питань удосконалення підходів до застосування спеціальних знань у вигляді судової експертизи в цивільному та господарському процесуальному доказуванні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Застосування спеціальних знань у судовому провадженні й у процесуальному доказуванні в різні роки докладно розглядали у своїх працях провідні вчені не тільки в галузі кримінального процесу, а й криміналістики та судової експертизи. Цій проблемі різною мірою приділяли увагу багато дослідників.

Наприклад, вивчення практики розгляду судами цивільних і господарських справ дозволило В. В. Лісовому стверджувати, що застосування спеціальних економічних знань не обмежується тільки проведенням експертного дослідження, а можливе в таких формах: застосування спеціальних економічних знань, які має суд; застосування спеціальних економічних знань компетентних осіб без залучення останніх до участі в цивільному або господарському процесі; використання результатів судово-економічних експертиз; застосування спеціальних економічних знань спеціалістів у формі консультацій чи допомоги під час здійснення процесуальних дій¹. Зауважимо, що загальну увагу в цій роботі автор приділив саме економічним експертизам, залишивши інші види судових експертиз поза межами свого наукового дослідження.

У науковій праці І. І. Бруса зазначено окремі теоретично-правові питання щодо реалізації в юридичному процесі інституту залучення спеціальних знань фахівця певної галузі як передумови для ефективного проведення відповідної судової експертизи, а також окреслено окремі аспекти залучення

¹ Лісовий В. В. *Форми і значення використання спеціальних економічних знань в цивільному і господарському процесі*//*Вісник ЖДТУ: Економіка, управління, адміністрування*. 2012. № 1 (59). Ч. 2. С. 151—157. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47540> (дата звернення: 29.05.2020).

спеціаліста відповідної галузі знань до юридичного процесу з метою оптимізувати в подальшому процедуру проведення судових експертиз ¹. Слід зауважити, що, досліджуючи процесуальні особливості залучення спеціаліста, автор докладно не розглянув процесуальних аспектів застосування спеціальних знань у судовій експертизі.

Досліджуючи правові, наукові й організаційні основи судової експертизи, І. А. Кириченко розглянула систему джерел законодавства України, що регулюють судово-експертну діяльність; визначила предмет і основні завдання судової й досудової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності, а також виявила питання, що виникають у процесі розгляду господарських спорів, що пов'язані із захистом прав власників патентів на винаходи та на знаки для товарів і послуг та із захистом об'єктів авторського права й суміжних прав ².

Водночас, розглядаючи судового експерта як носія спеціальних знань, науковці акцентують увагу на тому, що судового експерта (відповідно до чинного законодавства України) слід розглядати у трьох аспектах як суб'єкта відповідальності, якого може бути притягнуто до юридичної відповідальності, а саме: дисциплінарної відповідальності (як фахівця — 1-й аспект), матеріальної відповідальності (як суб'єкта цивільних і господарських правовідносин — 2-й аспект), адміністративної та кримінальної відповідальності (як суб'єкта процесуальної діяльності — 3-й аспект) ³. Юридичну відповідальність судового експерта як процесуального суб'єкта визначено також у ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» ⁴.

Роботи цих та інших учених заклали підґрунтя для подальшого дослідження такого наукового напрямку, як розроблення теоретично-правових основ застосування спеціальних знань у формі судової експертизи в сучасному цивільному та господарському провадженні. Крім того, ці дослідження науковці проводили в різні роки та спрямовували на різні галузі спеціальних знань, через що недостатньо чітко було сформовано цілісний погляд на сутність окресленої проблеми.

Метою статті є розроблення теоретично-правових засад застосування спеціальних знань у формі судової експертизи в сучасному цивільному та господарському провадженні.

¹ Брус І. І. Спеціальні знання як підґрунтя для ефективного проведення судової експертизи//*Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 214—220. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2014/58.pdf (дата звернення: 29.05.2020).

² Кириченко І. А. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності: навч. посіб. Київ: Ін-т інтел. власн. і права, 2005. 172 с.

³ Заяць О., Скриньковський Р. Проблемні аспекти участі експерта у цивільному судочинстві України//*Trajectoria Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. № 9. С. 3001—3011.

⁴ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

Викладення основного матеріалу дослідження. Визначаючи судову експертизу як окрему форму застосування спеціальних знань, вбачається доцільним зупинитися на тлумаченні науковцями самого поняття «спеціальні знання». Так, О. О. Ейсман пропонує вкладати у зміст терміна «спеціальні знання» ті знання, що не є загальновідомими та загальнодоступними, оскільки вони не мають масового поширення, а саме — знання, якими послуговується обмежене коло спеціалістів¹.

Водночас інші науковці трактують спеціальні знання як системно-структурну характеристику теоретичних знань і практичних навичок та вмінь у галузі певної науки, техніки, мистецтва й ремесла, здобутих шляхом спеціальної підготовки або набуттям професійного досвіду, які не є загальнодоступними й загальновідомими та застосовані в порядку, визначеному законом².

Не слід нехтувати також тлумаченням поняття «спеціальні знання», що визначає їх як сукупність професійних знань, навичок та вмінь, яку здобуто в результаті спеціальної освіти і/або досвіду роботи та яка відповідає сучасному розвитку певної галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і є достатньою для проведення експертного дослідження та надання компетентного висновку щодо питань, які цікавлять суд у конкретній справі³.

Наведені тлумачення прямо вказують на те, що спеціальними знаннями послуговується обмежене коло фахівців; вони характерні для галузі конкретної науки; їх здобувають у процесі навчання та спеціальної підготовки й застосовують згідно з вимогами чинного законодавства.

Зауважимо, що окремою процесуальною формою застосування спеціальних знань є результати судових експертиз. Тобто для проведення судової експертизи необхідним є залучення фахівця, якому, згідно з чинним законодавством, обов'язково потрібно мати спеціальні знання, що надає йому змогу кваліфіковано провести дослідження, виконавши свої функціональні обов'язки, і надати висновок, спираючись на власні спеціальні, фахові знання.

Чинне законодавство визначає юридичний статус експерта як самостійного суб'єкта процесу, який має власний обсяг процесуальних прав та обов'язків, що відрізняють його від решти суб'єктів процесуальної діяльності. Характерною ознакою такого суб'єкта процесу є об'єктивна незацікавленість у кінцевому розв'язанні справи, що зумовлено його функцією представлення суду особливого доказу — висновку експерта. Специфічним також

¹ Ейсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва: Юрлит, 1967. 152 с.

² Сорокотягина Д. А. Судебная экспертиза: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. С. 61 ; Власов А. А. Гражданское процессуальное право: учебник. Москва: ТК Вебли, 2003. С. 138.

³ Там же.

є те, що експерт заздалегідь не має доказової інформації — він здобуває її під час спеціального дослідження за допомогою своїх спеціальних знань.

Отже, правовий статус експерта підпорядкований меті судового процесу та складається з його компетенції, визначеної процесуальними обов'язками, правами й правовими гарантіями належної реалізації ним своїх прав і обов'язків, а також його незалежності. Оскільки експерт не є стороною процесу, не має особистої юридичної зацікавленості у розв'язанні справи, його участь у процесі зумовлена не правами, а обов'язком дати об'єктивний висновок з поставленого перед ним питання.

Для того щоб здійснювати експертну діяльність на професійній основі, її суб'єкт повинен не тільки бути компетентним, а й відповідати певним вимогам, які визначають його компетентність, кваліфікованість. Загальні кваліфікаційні вимоги до судового експерта визначено у ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»¹, у якій зазначено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Законодавчо визначено, що судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку й здобули кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

За класифікацією доказів висновок експерта належить до особистісних джерел доказів. Тобто факти (докази), зазначені у висновку, відображають елементи події минулого або її наслідки не безпосередньо, а відтворюються експертом, який ці елементи пояснює, інтерпретує й подає суб'єктам доказування як похідні знання про факти, визначає нові дані, що є доказами у справі. Тому висновки експерта, якщо відсутні обґрунтовані мотиви для незгоди з ними, повинні сприйматися на віру та використовуватися в доказуванні як результат дослідницької роботи авторитетного спеціаліста.

Отже, висновок експерта як самостійний судовий доказ у справі може бути лише результатом проведення судової експертизи, призначеної та проведеної у суворій відповідності з правилами господарського або цивільного процесуального законодавства. Висновок експерта, отриманий поза процесом або з порушенням вимог до форми, змісту, статусу експерта (об'єктом його процесуальних обов'язків, прав і юридичної відповідальності), не набуває, відповідно, і статусу висновку як судового доказу. Зауважимо, що висновок експерта відрізняється від решти засобів доказування такими ознаками:

- є результатом спеціального дослідження (судової експертизи), яке здійснюється з використанням наукових методів і методик;
- його складає спеціальний суб'єкт — судовий експерт;

¹ Про судову експертизу: Закон України ...//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

- формується на основі застосування спеціальних знань, оскільки у ньому експерт повідомляє суд про факти, визначені на основі використання даних конкретної галузі науки, техніки, мистецтва;
- містить не довільну інформацію, а ґрунтовні відповіді на конкретні питання, поставлені судом чи іншими учасниками провадження;
- містить об'єктивне відображення й оцінку обставин справи;
- інформацію, що міститься у висновку, здобувають після відкриття провадження у справі або у разі забезпечення доказів до моменту подання позову;
- обов'язково повинен складатися з дотриманням вимог процесуального законодавства.

Окремо зауважимо, що висновок експерта — це письмовий документ, який містить відомості про обставини, що мають значення для справи, які визначено експертом під час дослідження наданих йому матеріалів із застосуванням спеціальних знань. Він повинен бути належно оформленим і відповідати певним вимогам, а саме:

- науковій обґрунтованості, аргументованості й переконливості;
- послідовності, якісності, конкретності, простоті викладу процесу дослідження й тих висновків, яких дійшов експерт;
- грамотності та культурі оформлення висновку, недотримання яких може призвести до втрати його доказового значення.

Сьогодні законодавство України все більше наближається до міжнародних стандартів, що передбачає, у межах змін, які відбуваються в реформуванні системи судочинства, удосконалення всіх сфер законодавства, зокрема й законодавчих норм, якими врегульовано судово-експертну діяльність. Сучасне законодавство України в межах здійснюваної правової реформи спрямовано також на підвищення ролі й переоцінювання значущості інституту судових експертиз, без яких неможливий ефективний розгляд господарської чи цивільної справи.

Специфіка судово-експертної діяльності полягає в тому, що, незалежно від виду судочинства, така діяльність відзначається єдністю за своєю методичною основою. Єдиними є загальні закономірності, що їх вивчають у межах материнських наук, завдяки яким виникли та розвинулися відповідні види судової експертизи. Це, зі свого боку, слугує основою для створення об'єктивних та універсальних експертних методик. Об'єкти експертних досліджень, що мають єдину матеріальну природу, досліджуються експертами за єдиними методиками, незалежно від того, для забезпечення потреб якого виду судочинства призначено експертизу.

Окрім єдності методичних засад судово-експертної діяльності, існує подібність правових аспектів експертизи у цивільному та господарському процесі. Це виявляється у вимогах, що висуваються до експерта як до учасника судочинства, у загальному обсязі прав експерта й нормативному визначенні статусу окремих процесуальних видів експертиз, у вимогах до

структури та змісту висновку експерта, у можливості допиту експерта під час досудового розслідування чи в суді з метою отримання від нього пояснень щодо висновку, зробленого за результатами експертного дослідження.

Відрізняються експертизи в різних галузях судочинства лише процедурами підготовки та призначенням експертизи, що традиційно властиві кожному з її видів, а також відмінностями у правах учасників експертизи, що зумовлено специфікою діяльності суб'єктів різних видів правовідносин. Саме ці особливості, деякі відмінності в регламентуванні порядку призначення та проведення експертизи й використання її результатів і зумовлюють неможливість використання висновку експерта, здобутого в одному процесі, наприклад, у цивільному чи господарському, для використання як джерела доказу в судочинстві.

Судову експертизу від експертиз, які здійснюють в решті галузей людської діяльності, відрізняють такі ознаки: збирання й підготовка матеріалів для дослідження; призначення та проведення її з дотриманням спеціального правового регламенту, що визначає права й обов'язки експерта, а також суб'єкта, який призначив експертизу, та інших учасників цивільного або господарського процесу; проведення дослідження, заснованого на застосуванні спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла; формулювання висновку експерта, що має статус джерела доказів у справі.

Визначення судової експертизи як правового інституту або комплексу процесуальних дій не розкриває повною мірою сутності цього феномена. Справа в тому, що експерт застосовує свої професіональні знання, які належать до відповідної галузі людської діяльності (науки, мистецтва, техніки або ремесла). Експертизою є застосування таких знань лише у формі дослідження, що передбачає здобуття таких фактичних даних (відомостей), які не були відомі раніше та які в інший спосіб визначити неможливо. Експертиза спрямована на виявлення фактичних даних, що здатні підтвердити або спростувати факти, які мають юридичне значення, та їхню відповідну професійну оцінку.

У ст. 99 ГПК¹ і ст. 103 ЦПК² визначено, що суд призначає експертизу за сукупності двох умов, однією з яких визначено таке: для з'ясування обставин, які мають значення для справи, необхідні спеціальні знання в іншій галузі, аніж право, без яких визначити відповідні обставини неможливо. Призначаючи експертизу та визначаючи коло питань, які слід поставити перед експертами, суддя або суд повинен щодо цього врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Відхилення питань, запропонованих особами, які є учасниками справи, суд зобов'язаний мотивува-

¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 6. Ст. 56.

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

ти. Про призначення експертизи суд постановляє ухвалу (ст. 104 ЦПК¹ та ст. 100 ГПК²), у якій зазначає: підстави проведення експертизи; питання, з яких експерт має надати суду висновок; особу (осіб), якій (яким) доручено проведення експертизи; перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

Відповідно до ч. 1. ст. 20 ГПК³ господарські суди розглядають справи за спорами, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках, зокрема:

- справи за спорами, що виникають під час укладання, змінювання, розірвання й виконання правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, що не є підприємцем, а також за спорами щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи і/або фізичні особи — підприємці;
- справи за спорами щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;
- справи за спорами, що виникають у корпоративних відносинах (зокрема, за спорами між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), зокрема учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів, тощо).

Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне розв'язання судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, що належать до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави (ч. 1. ст. 2 ГПК⁴), що неможливо зробити без дослідження й оцінки доказів у справі.

У ст. 19 ЦПК⁵ визначено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, які виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства, а також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Там само. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

² Господарський процесуальний кодекс України: ...//Там само. 1992. № 6. Ст. 56.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Там само. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

підлягає розгляду в місцевому загальному суді й переданий на його розгляд з такими вимогами. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і розв'язання цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1. ст. 2 ЦПК) ¹.

Процесуальне законодавство визначає судового експерта як учасника судового процесу. Так, згідно зі ст. 72 ЦПК та ст. 69 ГПК у судовому процесі може брати участь судовий експерт, якого може призначити суд або залучити учасник справи. Наведена процесуальна норма також визначає права й обов'язки судового експерта, порядок його відводу й участі у процесі. Суттєвим, на нашу думку, є те, що судовий експерт, оскільки це необхідно для надання висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів тощо. У зазначеній процесуальній нормі законодавець передбачив, що призначений судом експерт може відмовитися від проведення судової експертизи, якщо наданих на його запит матеріали недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою ².

Експерт стає учасником процесу з моменту винесення судом ухвали про призначення експертизи. Підставою для призначення судової експертизи можна розглядати у двох аспектах: юридичному та фактичному. Під юридичною підставою розуміється правова норма, яка уповноважує за необхідності (або зобов'язує у певних випадках) призначити експертизу. Саме вона санкціонує відповідні відносини суду, що розглядає справу, з особою, яка має спеціальні знання, та іншими учасниками розглядуваної справи, зацікавленими у результаті експертизи, а також гарантує реалізацію цих відносин.

Фактичною підставою призначення експертизи є потреба у використанні судом (органом досудового розслідування) спеціальних знань, у галузі яких обізнані експерти, для з'ясування обставин, що їх можна визначити тільки за допомогою цих знань.

Для висновку експерта, що хоча й не має для суду обов'язкової сили, характерні певні особливості, які відрізняють його від решти доказів: якщо дані спеціального характеру (відомості), що містяться у висновку експерта, мають зв'язок з предметом доказування у справі, то їх неможна замінити жодними іншими засобами доказування. Це пов'язано з тим, що останні або не містять інформації спеціального характеру, або містять цю інформацію у такому вигляді, що потребує застосування спеціальних знань і навичок для її виявлення та надання їй вигляду, доступного для сприйняття, дослідження й оцінки особами, які не мають спеціальних знань (суб'єктами доказування). Не-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Там само. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

² Там само ; Господарський процесуальний кодекс України: ...//Там само. 1992. № 6. Ст. 56.

обов'язковість висновку експерта для суду означає оцінку його за загальними правилами оцінки доказів. Суд при цьому може не погодитися з висновками експерта, однак, у такому разі він повинен призначити додаткову або повторну експертизу (залежно від причин незгоди) чи обґрунтувати своє рішення на одному з прийнятих ним висновків експерта. Результати несудових експертиз (наприклад, висновок аудитора чи оцінника), відомчих перевірок, які стосуються предмета доказування, не виключаються з-поміж доказів у справі (якщо відповідають висунутим вимогам), проте, вони не можуть замінити висновку експерта, що відповідає вимогам процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 86 ГПК, ст. 89 ЦПК суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи у їх сукупності, керуючись законом, оцінює кожний доказ щодо належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — щодо достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. На думку науковців, перевірка доказів — це діяльність зі з'ясування змісту доказів, зіставлення доказів між собою, збирання нових доказів з метою визначення належності, допустимості та достовірності вже наявних доказів. Засобом перевірки висновку експерта в цивільному та господарському процесі слугують свідчення експерта, інші докази, надані учасниками процесу, і порівняння висновку з останніми. Науковці довели, що розмежування між перевіркою й оцінкою доказів варто проводити за чотирма критеріями ¹, які характерні також для цивільного й господарського провадження, а саме:

- *по-перше*, перевірка є поєднанням практичних дій і логічної розумової діяльності, тоді як оцінка є суто логічною розумовою діяльністю;
- *по-друге*, оцінка доказів відбувається безпосередньо перед прийняттям владного процесуального рішення, тоді як перевірка передує оцінюванню;
- *по-третє*, що предметом оцінки, на відміну від перевірки, є не лише належність, допустимість і достовірність, а й достатність доказів;
- *по-четверте*, перевірку доказів здійснює значно ширше коло суб'єктів, тоді як юридично значущу оцінку доказів здійснює лише суд.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти певних висновків.

По-перше, слід чітко відмежовувати у функціональному сенсі спеціальні знання як результат професійної підготовки та певну спеціалізовану освіченість окремих осіб від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які за своїм змістом цілком тотожні першим та які можна використовувати в точно визначених законом формах і межах. Індиферентні до становища носія цих знань та їх споживачів, вони

¹ Шабаровський Б. В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юр. наук/Нац. ун-т «Острозька академія»; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Острог; Львів, 2019. С. 3.

перетворюються на процесуально-правову категорію, використання якої передбачено лише визначеними суб'єктами й у визначених процедурах, що в кожному випадку їх застосування вимагає наявності одного з передбачених суб'єктів, засвідчення його компетентності, а також узаконених шляхів здобуття бажаного результату.

По-друге, до процесуального визначення спеціальних знань обов'язково має належати їх загальнонаукове поняття як неодмінна змістова основа поняття процесуального, а останнє визначатиме лише межі та форми особливого використання цих знань у цивільному й господарському процесі та юридично значущі результати такого використання.

Окремо слід зауважити, що висновок експерта як самостійний судовий доказ у справі може бути лише результатом проведення судової експертизи, призначеної та проведеної у суворій відповідності з вимогами господарського або цивільного процесуального законодавства. Також необхідно акцентувати увагу на тому, що висновок експерта, здобутий поза процесом або з порушенням вимог до форми, змісту, статусу експерта (об'єкта його процесуальних обов'язків, прав та юридичної відповідальності), не набуває, відповідно, і статусу висновку як судового доказу.

References

- Brus, I. I. (2014). Spetsialni znannia yak pidgruntia dlia efektyvnogo provedennia sudovoi ekspertyzy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4/2014 URL: http://www.lsej.org.ua/4_2014/58.pdf (data zvernennia 29.05.2020) [in Ukrainian].
- Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy)* Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 6, st. 56. [in Ukrainian].
- Eisman, A. A. (1967). *Zakliuchenie eksperta. Struktura i nauchnoe obosnovani*. Moskva: Iuridicheskaja literatura. [in Russian].
- Kyrychenko, I. A. (2005). *Sudova ekspertyza obektiv prava intelektualnoi vlasnosti: navch. posibn*. Kyiv. In-t intel. vlasn. i prava. [in Ukrainian].
- Lisovy, V. V. (2012). Formy i znachennia vykorystannia spetsialnykh ekonomichnykh znan v tsyvilnomu i hospodarskomu protsesi. *Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnia, administruvannia*. № 1 (59) ch. 2 URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47540> (data zvernennia 29.05.2020). [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu: zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII. (zi zminamy ta dopovnenniamy)*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). № 28. St. 232. [in Ukrainian].
- Shabvrovskiy, B. V. (2019) *Perevirka dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy* (Dys. kand. yuryd. nauk. Ostroh. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv [in Ukrainian].
- Sorokotiagina, D. A. (2006) *Sudebnaia ekspertiza: ucheb. posobie*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Vlasov, A.A. (2003) *Grazhdanskoe protsessualnoe pravo: ucheb*. Moscow: TK Vebli [in Russian].
- Zaiats, O., Skrynkovskiy, R. (2019). Problemni aspekty uchasti eksperta u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Traektorii Nauki*. Vol. 5. No 9 [in Ukrainian].

В. Н. Васильев

**СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ГРАЖДАНСКОМ
И ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ КАК ОТДЕЛЬНАЯ
ФОРМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ**

В статье обращено внимание на то, что, несмотря на очевидную необходимость привлечения специальных знаний в гражданское и хозяйственное процессуальное доказывание, этот процесс продвигается очень медленно, так как современная практика использования специальных знаний постоянно выявляет прорехи и коллизии в процессуальных нормах. Определяя судебную экспертизу как отдельную форму использования специальных знаний, в статье приведены толкования учёными самого понятия «специальные знания». Сделан вывод, что в научных трудах прямо указывается: специальными знаниями пользуется ограниченное количество специалистов; они характерны для отрасли конкретной науки; могут быть получены в процессе обучения и специальной подготовки; применяются в соответствии с требованиями действующего законодательства.

Подчёркивается, что отдельной процессуальной формой применения специальных знаний являются результаты судебных экспертиз. То есть для проведения судебной экспертизы необходимо привлечение профессионала, который, в соответствии с действующим законодательством, обладает необходимой суммой специальных знаний, позволяющих ему квалифицированно и последовательно выполнять все виды деятельности, входящие в его функциональные обязанности,— предоставить заключение эксперта исходя из собственных профессиональных специальных знаний. Обращено внимание на то, что, согласно классификации доказательств, заключение эксперта относится к личностным источникам доказательств и, при отсутствии обоснованных мотивов для несогласия с ним, его следует принимать на веру и использовать в доказывании как результат исследовательской работы авторитетного профессионала. Также подчёркнуто, что заключение эксперта (как самостоятельное доказательство по делу) может быть только результатом производства судебной экспертизы, назначенной и проведённой в строгом соответствии с требованиями гражданского или хозяйственного процессуального законодательства, и приведены признаки, отличающие заключение эксперта от других средств доказывания. Описаны признаки, которые отличают судебную экспертизу от экспертиз, проводимых в других сферах человеческой деятельности. Установлено, что средством проверки заключения эксперта в гражданском и хозяйственном процессе служат показания эксперта, другие доказательства, предоставленные участниками процесса, проведено сравнение заключения с такими доказательствами, а также подчёркнуто, что разграничение между проверкой и оценением доказательств необходимо проводить по отдельным критериям, приведена их характеристика.

Ключевые слова: судебная экспертиза, специальные знания, гражданское производство, хозяйственное производство, процессуальная форма.

V. Vasiliev

**FORENSIC EXAMINATION IN CIVIL AND ECONOMIC
PROCEEDINGS AS A SEPARATE FORM
OF SPECIAL KNOWLEDGE USE**

The attention in the article is drawn to the fact that despite the obvious need to bring special knowledge into civil and economic procedural proof, this process is progressing rather slowly as the modern practice of using special knowledge constantly reveals gaps and collisions in procedural norms. Defining forensic science as a separate form of using special knowledge, the article focuses on the interpretation of the “special knowledge” concept by scientists, and concludes that scientific papers explicitly indicate that special knowledge is used by a limited number of specialists, they are inherent in a particular science; could be obtained in the process of training, special training and are applied according to the requirements of current legislation.

It is noted that a separate procedural form of special knowledge application is the results of forensic examinations, i.e. for forensic examination conduct it is necessary to involve a specialist who, according to the current legislation, possesses the required sum of special knowledge, which allows him to competently conduct measures that are his functional responsibilities – to provide a forensic report based on their own special, professional knowledge. It is argued that according to the evidence classification, the forensic opinion belongs to personal sources of evidence and, if there are no grounded reasons for disagreement with it, should be taken for granted and used in evidence as a result of research work of an authoritative specialist. It is also emphasized that the forensic report, as an independent forensic evidence in the case, can only be the result of forensic examination, appointed and conducted in strict accordance with the requirements of economic or civil procedural law, the signs by which the forensic report differs from other means of evidence are described. The features that distinguish forensic examination from examinations carried out in other areas of human activity are outlined. It is established that the means of verifying a forensic report in civil and economic proceedings are forensic expert testimony, other evidence provided by the procedure participants and comparing the report with the latter, as well as stressed that the distinction between verification and evaluation of evidence should be conducted according to individual criteria, their characteristic is given.

Keywords: forensic examination, special knowledge, civil proceedings, economic proceedings, procedural form.

Надійшла до редколегії 01.06.2020

Васильєв В. М. Судова експертиза у цивільному та господарському провадженні як окрема форма застосування спеціальних знань//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 120—132. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08.*